

ORTAK İMAN

JOHN DEWEY

ÇEVİRENLER
MUKADDER ERKAN
AYŞE EROĞLU

JOHN DEWEY

Burlington, ABD'de doğdu (1859). Vermont Üniversitesi'nden mezun oldu (1879). Bir süre Oil City, Pensilvanya'da lise öğretmenliği yaptı (1879-81). Johns Hopkins Üniversitesi'nde yükseköğrenimini tamamladı (1884). Michigan (1884-88), Minnesota (1888-89) Chicago (1894) ve Columbia (1904) üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Japonya (1919), Çin (1919-21) Meksika (1926), Türkiye (1924) ve Sovyet Rusya'da (1928) eğitim sistemleriyle ilgili çalışmalar yaptı ve dersler verdi. American Psychological Association (APA) ve American Philosophical Society (1905-06) başkanlığı görevlerini yürüttü (1889-1900). New York City'de öldü (1952).

Başlıca eserleri: *The School and Society* (1899), *Ethics* (1908), *How We Think* (1910), *Democracy and Education* (1916), *A Common Faith* (1934), *Art as Experience* (1934), *Logic* (1938), *Experience and Education* (1938), *Reconstruction in Philosophy* (1920), *Experience and Nature* (1925).

MUKADDER ERKAN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi. İngiliz Romanı, Türk romanı, edebiyat eleştirisi, eğitim ve felsefe konularıyla ilgilenmektedir.

Bazı eserleri: *Samuel Beckett-İfadenin Arayüzeyi/Arayüzeyin İfadesi* (2005), *Iris Murdoch: Bir Ablak Filozofu olarak Sanatçının Portresi* (2011); Andrew Bennett, Nicholas Royle, *Şu Edebiyat Denen Şey* (2016, 2020), Jorge Luis Borges, *Şu Şiir İşçiliği* (2007, 2020), Nicholas Tate, *Ne için Eğitim?* (2018), Stuart Sim, *Routledge Postmodernizm Rehberi* (2006-2020), Jacques Derrida, *Edebiyat Edimleri* (2010, 2020), Gary Gutting, *İmkânsız Düşünmek: 1960 Sonrası Fransız Felsefesi* (2020).

AYŞE EROĞLU

Erzurum doğumlu. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesini bitirdi (2000). Atatürk Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi alanında *Henri Bergson'da Şuur-Sezgi İlişkisi* adlı yüksek lisans tezini tamamladı (2007). Doktorasını aynı alanda *John Dewey'de Deneyim ve Sanat* adlı tez ile bitirdi (2011). Bir süre öğretmen olarak çalıştı (2011-2013). 2013'ten beri Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi alanında öğretim elemanı olarak etik felsefesi, estetik felsefesi ve çağdaş felsefe üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Başlıca eserleri: *John Dewey'de Deneyim ve Sanat* (2017), *Henri Bergson'un Şuur-Sezgi Kavramları Üzerine Bir Deneme* (2019).

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	II
THOMAS M. ALEXANDER	
BİRİNCİ BÖLÜM	
DİNİ OLANA KARŞI DİN	37
İKİNCİ BÖLÜM	
İMAN VE NESNESİ	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
DİNİ İŞLEVİN İNSANİ MEKÂNI	78
DİZİN	99

GİRİŞ

THOMAS M. ALEXANDER

1994 Aralık ayında, Güney Fransa'nın Ardèche bölgesinde üç genç kâşif, bir kaya yığını arkasından çıkan soğuk hava akımını fark etti. Dar bir açıklığı keşfeden gruptaki kadın Eliette Brunel-Deschamps, dar bir tünelin içinden kayarak geniş bir bölmeye çıktı. Arkadaşlarıyla birlikte taşınabilir bir merdivenle dönüp zemine indiklerinde, duvarların hem Buz Devri hayvanlarının resimleriyle –tüylü gergedanlar, mamutlar, bizonlar, aslanlar ve atlar– hem de boyanmış el izleri ve soyut tasarımlarla kaplı olduğunu fark etmeye başladılar. Mağaranın derinlerinde ağızdan köpek dişleri fırlayan ayı kafatası alçak bir kayanın üzerine törensel biçimde yerleştirilmişti; otuz bin yıl öncesinde bu mağara, avcı insanları, avladıkları ve bir arada var oldukları hayvanların ruhlarına bağlayan şamanik ritüeller için bir tapınaktı. “Lambalarımızın zayıf ışıklarıyla aydınlatılan bu enginlikte tek başınayken tuhaf bir duyguya kapıldık. Her şey öyle güzel, öyle tazeydi ki, fazlasıyla güzel, fazlasıyla tazeydi.” Sanki bizi bu resimlerin üreticilerinden ayıran on binlerce yıl artık yokmuş gibi, zaman ortadan kalkmıştı. Âdeta bu yapıtları şimdi yapmışlardı. Birdenbire kendimizi davetsiz misafir gibi hissettik. Derinden etkilenip yalnız olmadığımız hissiyle hüznüldük; bu sanatçıların ruhları ve maneviyatları bizi sarmıştı. Onların mevcudiyetlerini hissedebildiğimizi düşündük; onları rahatsız ediyorduk.”¹

¹ Bkz. David Lewis-Williams, *The Mind in the Cave*, (London: Thames & Hudson, 2002), s. 17.

Tarih öncesi sanatla dolu (bugün bilinen ismiyle) Chauvet Mağarası'nın ve diğer mağaraların keşfi, insan bilincinin ortaya çıkışına, insan hâline geldiğimiz zamana dair bize bir kavrayış sunar. Chauvet avcıları semboller, hürmet, huşu ve törenlerle zengin dinî bir dünyada yaşıyorlardı. Kâşiflerin sadece estetik hayranlık ya da bilimsel meraktan kaynaklanmayan reaksiyonlarını anlayabiliriz. Onlar da kutsal bir şeyin mevcudiyetiyle dolu bir huşu duygusu hissediyorlardı, Buz Devri avcıları ile bir bağlantı, hatta bir paylaşım içinde olduklarını hissediyorlardı. Bu, kutsal olana ilişkin bir his, özümüzde var olan bir parça, insanlığımızı tamamlayan ve sürdüren bir şey midir yoksa çocukluk gibi büyüyünce bıraktığımız ve yerine şaşaalı bilimleri ve bunlardan doğan güçlü teknolojileri geçirdiğimiz bir şey midir? Bu soru, beş yüz yıl önce modern çağın sancılı doğuşundan beri Batı kültürünü etkilemiştir ve bugün de dünyayı meşgul etmektedir, çünkü teknoloji her yere ulaşır ve dokunduğu her şeyi değiştirir. Başlangıçta, yeni araçlar mevcut toplumsal düzeni sadece geliştiriyor gibi görünür, fakat bunun bir yanılsama olduğunu biliyoruz. Teknoloji sadece yaşama tarzımızı değil, aynı zamanda hissetme ve düşünme tarzımızı da beklenmedik şekillerde değiştirir. Kendimizi deneyimleme ve başkalarıyla ilişki kurma şeklimizle beraber, toplumun organize olma tarzını ve değer verdiği şeyleri de değiştirir. Kutsal olanla seküler olan arasındaki gerilim, devlet okullarında 'yaratılış bilimi' öğretisini uygulamaya çalışan Hristiyan köktendincilerinden İslam'da 'seküler' devlet fikrinin, putperestliğin bir biçimi olarak Tanrıyı bir kenara koyan bir yaşam tarzını öne sürdüğüne inanan Batı karşıtı köktendincilere kadar çağdaş çatışmaları körükler.

John Dewey'in *Ortak İman*'ı, William James'in *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, Paul Tillich'in *İmanın Dinamikleri* ve Martin Buber'in *Ben ve Sen*'i gibi, modern dünyadaki bu tinsellik sorusuna yönelen diğer 20. yüzyıl klasikleriyle aynı çizgidedir. Dewey, din konusunda 1934 yılında Yale'de Dwight Huntington Terry Konferansları'nı verdiğinde yet-

mişli yaşların ortasındaydı ve dünya çapında Amerikan felsefesinin en önde gelen figürü, yaygın biçimde pragmatizm adıyla bilinen hareketin lideri olarak tanınıyordu.² Dewey, Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin yayımlandığı 1859 yılında Burlington, Vermont'da doğdu. Zamanının tipik çocukluğunu yaşadı, Vermont ormanlarını keşfetti, Champlain Gölü'nde yüzdü. Daha sonra annesinin Evanjilik Kongregasyonalizminin³ (ve genel olarak New England kültürünün) onu bir 'bölünmeler ve ayrılıklar hissi'yle, 'benliğin dünyadan, ruhun bedenden, doğanın Tanrı'dan soyutlanması' hissiyle baş başa bıraktığını ve bunun 'ıstırap dolu bir baskı' olduğunu hatırlayacaktı.⁴

Dewey erken gelişmiş değil ama düşünümsel, sessizce sorgulayan bir zihne sahipti. O zamanlar profesyonel bir filozof olmayı arzu etmek oldukça sıra dışı bir şeydi, ama istediği şey buydu. Johns Hopkins Üniversitesi'nde felsefe alanında yeni açılan ilk lisans üstü programlardan birine devam etti. George Sylvester Morris onu Büyük Britanya ve Almanya'da hüküm süren düşünce okulu mutlak idealizmle

² “Dewey, felsefesine ‘kültürel natüralizm’ adını verdi. ‘Pragmatizm’ – veya ‘enstrümentalizm’, kendisi böyle demeyi tercih eder– bu felsefenin sadece bir bölümünü, soruşturma teorisini ifade eder. Corliss Lamont’a bir mektubunda Dewey şöyle yazıyordu: “Kendi konumumu kültürel veya hümanist natüralizm olarak düşünmeye başladım. Doğru yorumlanan natüralizm bana hümanizmden daha uygun bir terim gibi geliyor. Elbette ‘enstrümantalizm’ terimini kullanımımı her zaman düşünce ve bilgi teorim ile sınırlandırdım; ‘pragmatizm’ kelimesini çok az ve belli kayıtlarla kullandım.” Dewey’den Corliss Lamont’a, 6 September 1940, Corliss Lamont, “New Light on Dewey’s *Common Faith*,” *The Journal of Philosophy* 58, no. 1 [1961], s. 26.

³ 19. yüzyılda Amerika’da oluşan çeşitli evanjelik kiliselerin hepsi Protestan kiliselerdir. Kongregasyonalist akımının başlangıcı, 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Düşünce yapıları ve dünya görüşleri ile günümüzde bile pek çok insanı etkileyip peşlerinden sürüklemişlerdir. Bu dinî akım Protestanlığın köktenci görüşlere sahip bir grubunu oluşturmaktadır. (Çev.)

⁴ John Dewey, “From Absolutism to Experimentalism”, *The Later Works*, Cilt. 5, ed. Jo Ann Boydston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984), s. 153. *The Early Works ve The Middle Works* dâhil olmak üzere bu eserler dizisi, Dewey’in yazılarının standart baskısıdır ve bundan böyle alışılmış kısaltmayla (*EW, MW, LW*) ve cilt ve sayfa numarasıyla dipnotlarda gösterilecektir, örneğin *LW* 5:153.

tanıştırdı. Mutlak idealizm, dünyanın her özelliğinin, bizim de parçası olduğumuz engin, göz önüne serilen, her şeyi kuşatan ilahî bir öz-bilincin iç içe geçmiş parçaları olduğunu savunur. Daha yüksek şeylerin hepsinin –bilinç, anlam, değer– fiziksel olayların yan ürünleri olarak kabul edildiği materyalizmin aksine idealizm, nihai gerçekliğin en yüksek değerlerimizi kurduğunu savunur. Fiziksel gerçeklik resmin yalnızca bir kısmıdır ve rasyonel bilincimiz bize gerçekte var olanla ilgili daha iyi bir kavrayış sunar. Bu nihai gerçeklik için kullanılan terim, ‘Mutlak’tır. Felsefenin görevi, bu hakikati, bilimin ahlaki değerlerimizi ve tinsel özelemlerimizi gölgede bırakan sınırlı, kısmen ampirik hakikatlerine karşı açığa çıkarmaktır. Mutlak idealizm, modernitenin parçalanmış dünyasını, arkasında birleştirici, tinsel bir anlam bularak anlamlandırmaya çalışır. Kariyerinin başından beri Dewey, bu görüşün açık bir savunucusuydu. Dewey’in yenilikçi tezi, bilinç bilimi olarak yeni psikoloji biliminin, idealizmin merkezî iddialarının desteklenmesi için kullanılabilirdi. Psikoloji, benlik imgemiz için yeni bir bilimsel tehdit değil, daha ziyade aşkın tinsel gerçekliği bulmanın anahtarı olacaktı. Ancak bu dönemde Darwin’in *Türlerin Kökeni* bu tür görüşlere meydan okuyup varoluştaki hayatta kalma mücadelesinin ötesinde nihai bir amaç veya anlam kabul etmiyordu. Tinsel benlik imgemiz evrim teorisiyle varlığını sürdürebilir miydi?

Dewey, ilk kitabı olan *Psikoloji*’de [*Psychology*] ‘psikolojik idealizm’i ustaca savundu. Ancak 1890’da William James’in *Psikolojinin İlkeleri*’nin [*Principles of Psychology*] ortaya çıkması Dewey’in düşüncelerini temelden sarstı. Bu devasa, parlak çalışmada James, zihni Darwinci bir yaklaşımla ele alıyordu; deneyimin dinamik, akıcı bir süreç olduğunu ve bunun içinde zihnin seyirci değil, ‘amaçlar savaşçısı’ olduğu iddia ediyordu. Onun rolü, eylemi yönlendirmek için organizmayı en çok etkileyen belirli özellikleri seçip diğerlerini görmezden gelmekti. Kalp, el veya ayak gibi zihnin de yaşamın sürdürülmesinde dinamik bir rolü vardı. Bu

kavram felsefi imalara da sahipti. 1898’de James, “Felsefi Kavrayışlar ve Pratik Sonuçlar” başlıklı bir konferans verdi, bu konferansta fikirlerimizin dünyanın ‘resimleri’ değil, alışkanlıklarla somutlaşmış eylem planları olduğunu savunuyordu. Alışkanlıklar bozulup dinamik dengeyi yeniden kazanmaya çalışıldığında soruşturma ortaya çıkar. Buraya kadar James, arkadaşı Charles Sanders Peirce tarafından geliştirilen görüşleri tekrarlıyordu.⁵ Fakat James, daha da ileri gitti: Felsefi teoriler ‘dünya resimleri’ değildir; onlar yaşam tarzımızı yönlendiren *dünya hipotezleridir* ve doğrulanmamış olsalar bile bazı inançlar yarattığımız yaşamın anlamını belirlemeye yardımcı olurlar.⁶ ‘Pragmatizm’ terimi bu yaklaşımı özetler. Sonunda James’in fikirleri Dewey’i idealizmden uzaklaştırdı.

1894’te Dewey, (psikoloji ve pedagojiyi de kapsayan) felsefe bölümünün başkanı ve kurucusu olarak yeni Chicago Üniversitesi’ne geçti. Hemen yeni psikoloji bilimini teorik ve pratik düzeyde geliştirmek için uğraştı. Pratik olarak, ‘yaparak öğrenme’yi vurgulayan ünlü Laboratuvar Okulu’nu kurarak eğitim psikolojisi ve gelişim psikolojisi ile ilgilenmeye başladı. Teorik düzeyde, James’in *Psikolojinin İlkeleri*’ndeki cevaplanmadan bırakılan sorunları çözüyordu. En kayda değer örneği, James’in ‘refleks-arkı’ yerine (bugün ‘geri besleme döngüsü’ olarak bilinen) ‘koordinasyon devresi’ modelini geçirmesiydi. Bu devre, basit bir mekanik neden-sonuç dizisinden ziyade sürekli *öğrenme* modeli sağlar, deneyimin anlamının nasıl değişebileceğini ve gelişebileceğini gösterir. Dewey öğrenmenin, büyük ölçüde mevcut inançları gerekçelendirmekten oluşan geleneksel felsefenin

⁵ Bkz. Peirce’in ünlü makaleleri “The Fixation of Belief” ve “How to Make Our Ideas Clear”. Her ikisi de *The Essential Peirce*’de bulunabilir. (2 cilt, Indianapolis: University of Indiana Press, 1992, 1998.)

⁶ Bu fikirler James tarafından *The Will to Believe* (1897), *Pragmatism* (1908) ve *The Varieties of Religious Experience*’de (1903) geliştirilmiştir. Peirce’in pragmatizmi din sorusuna uygulaması, “Evolutionary Love” (1893) ve “The Neglected Argument for the Reality of God” (1903) makalelerinde bulunabilir. Bunlar ayrıca *The Essential Peirce*’da da bulunabilir.

‘bilgi problemi’nden daha önemli olduğunu farketmeye başladı. “Bilgi nasıl mümkündür?” ve “Dış dünyayı nasıl bilebiliriz?” gibi diğer tipik problemler hiç de ‘problem’ değildirler. İnsanlar, doğar doğmaz hem biyolojik hem de kültürel olarak aktif biçimde dünyaya katılırlar. Bizler daimî öğrencileriz; öyleyse soru, nasıl *daha iyi* öğrenciler olabiliriz olmalıdır.

Chicago’daki görevi sırasında (1894-1904) Dewey, idealizm konusunda gittikçe suskunlaştı; eserlerinde din konusunu yitip gitti, yerini *Okul ve Toplum* (1900) ve *Çocuk ve Müfredat* (1902) gibi yayınlarla beraber eğitim vurgusu aldı, sonunda bu yayınların temaları en etkili kitabı *Demokrasi ve Eğitim* (1916) ile doruğa çıktı. Ancak Dewey’in New York’ta Columbia Üniversitesi’nde hocalığa başladığı 1905 yılından itibaren çalışmalarında çarpıcı bir değişiklik görülebilir. Üniversite yönetiminin Laboratuvar Okulu’nu yürüten eşi Alice’in atamasının yenilememesi üzerine 1904 baharında Chicago Üniversitesi ile ilişkilerini kopardı. Ardından küçük çocuklarından birinin Avrupa gezisi sırasında ölmesi, her iki ebeveynin sürekli ruhsal ıstırap çekmesine neden oldu. Bu kırılma döneminde Dewey, Parmenides ve Platon zamanından beri kabul edilen, Batı felsefesinin temel fikirlerinden birini, gerçeklik yalnızca bilgi tarafından açığa çıkarılır fikrini sorgulamaya başladı.⁷ Aslında Dewey, çoğu deneyimin bir tür ‘bilme deneyimi’ olmadığını fark etti. Deneyim, gerçekliği, bilmekten başka tarzlarda açığa çıkarır mı? Örneğin acı *çekmek* ile acı içinde olduğunuzu *bilmek* aynı şey değildir.

Eğer ‘bilgi’, fiilî bir soruşturma sürecinin sonucu olarak düşünülürse, bu fikir daha açık hâle gelir. Soruşturma *haki-ki* bir şüpheden doğar; James ve Peirce’in dediği gibi bu şüpheyi *fiilî* davranış veya eylemde çözmeye çalışır. Fakat hiçbir şekilde soruşturma gerektirmeyen birçok deneyim türü,

⁷ Dewey’in bu varsayımı sorgulaması, Friedrich Nietzsche, Henri Bergson ve Martin Heidegger tarafından ortaya konan alternatiflerle karşılaştırılabilir.

kendi şartlarına göre alınabilen ve bilgi örnekleri olarak yeniden yorumlanamayan deneyimler vardır. Bu yeni tez, Dewey'in Chicago'daki bazı çalışmalarında üstü kapalı olsa da 1905'te "The Postulate of Immediate Empiricism" [Doğrudan Empirizm Postulatu] ile bütünüyle ortaya çıkar. Resmî olarak idealizmi bırakması, ertesini yıl *Amerikan Felsefe Derneği*'ndeki "Beliefs and Existences" [İnançlar ve Varoluşlar] başkanlık konuşmasıyla gerçekleşti, bir diğer önemli eleştirisi "Experience and Objective Idealism" [Deneyim ve Nesnel İdealizm] de bu konuşmayı izledi. Burada ve daha sonra tekrar tekrar Dewey, idealizmi, bilineni gerçeklikle eşitleyen ve ideali tamamen ve bütünüyle gerçekleştiren gerçeklik olarak tanımlayan 'entelektüel yanılgı'nın başlıca örneği olarak tanımladı.⁸

Dewey kariyerinin geri kalanında Columbia'da kaldı. Bu, sadece bir filozof olarak değil, aynı zamanda bir dizi ilerici sosyal ve siyasi davanın savunucusu olarak ulusal ve uluslararası alanda bilinen bir figür olarak ortaya çıktığı döneme işaret eder (Örneğin kadınların oy verme haklarının genişletilmesine ve *American Civil Liberties Union*, *American Association of University Professors* ve *National Association for the Advancement of Colored People* gibi kurumların kurulmasına destek verdi.). Uluslararası düzeyde Sovyetler Birliği, Çin, Japonya, Türkiye ve Meksika'daki değişen siyasi dünyayı ziyaret ederek onlarla ilgili yazılar yazdı. Dewey'in temel felsefi çalışmaları ortaya çıkmaya başlamıştı: *Human Nature and Conduct* [İnsan Doğası ve Davranışı] (1922), *The Public and Its Problems* [Halk ve Sorunları] (1927), *Art as Experience* [Deneyim Olarak Sanat] (1934) ve *Logic: The Theory of Inquiry* [Mantık: Soruşturma Yöntemi] (1938). Dewey'in metafiziği olarak

⁸ Örneğin bkz. *The Quest for Certainty*, LW 4: 234-35. Dewey'in makalesi ve eleştirel tepkiler için bkz. MW 3. "The Intellectualist Criterion of Truth", "Intellectualist Fallacy" eleştirisini geliştirir ve "What Pragmatism Means by Practical" (her ikisi de MW 4'te) olumlu alternatifini, yani eylem, imkân olarak gerçekliğe bağlanın alternatifini geliştirir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNÎ OLANA KARŞI DİN

İnsanoğlu geçmişte, bugün olduğu kadar farklı iki anlayışa hiçbir zaman sahip olmamış, böyle iki kampa hiç bölünmemişti. Geleneksel olarak dinler, doğaüstü fikirlere bağlıdır ve doğaüstüyle ilgili açık inançlara dayanırlar. Günümüzde ‘doğaüstü’ dışında hiçbir şeyin ‘dini’ olarak adlandırmaya değer olmasının mümkün olmadığını düşünen birçok insan var. Bu inanca sahip olanlar birçok açıdan farklılık gösterirler. Bunlar, doğaüstü olana erişimin tek emin yolu olarak Yunan ve Roma Katolik kilisesinin ayinlerini ve dogmalarını kabul edenlerden, teistlere ya da ılımlı deistlere dek uzanırlar. Bunlar arasında, temiz bir vicdanın yardımıyla, Kutsal Kitabın, doğaüstü hakikate ve güce giden uygun yol olduğunu düşünen birçok Protestan mezhebi vardır. Fakat onlar, bir noktada uzlaşırlar: bir Doğaüstü Varlık ve doğanın gücünün ötesinde bir ölümsüzlüğün zorunluluğu.

Karşıt grup ise kültür ve bilimin gelişiminin doğaüstünü ve doğaüstü inancına bağlı olan bütün dinleri tamamıyla geçersiz kıldığını düşünenlerden oluşur. Fakat onlar bu konunun da ötesine geçtiler. Bu grupta yer alan aşırı uçtaki kimseler, doğaüstünün tasfiyesiyle, yalnızca tarihî dinler değil, onlarla birlikte dinî bir doğaya ait her şeyin reddedilmesi gerektiğine inanırlar. Tarihsel bilgi, tarihî dinleri kurduğu söylenen kişilerin doğaüstü karakterine ilişkin iddiaları geçersiz kıldığında; kutsal sayılan edebiyata atfedilen doğaüstü ilham lime lime edildiğinde; antropolojik ve psikolojik bilgi, dinî inanç ve pratiklerin doğduğu insanca-pek-insanca kaynağı açığa çıkardığında, dinî olan her şeyin de ortadan kalkmak zorunda olduğunu söylerler.

Bu iki karşıt grup arasında ortak bir fikir vardır: dinî olanın doğaüstü ile özdeşleştirilmesi. Bu bölümlerde ortaya koyacağım soru, bu özdeşliğin dayanağı ve sonuçları ile nedeni ve değerine ilişkindir. Tartışmada, deneyimin dinî evresinin doğasına ilişkin başka bir kavrayış geliştireceğim; onu, doğaüstü olandan ve onun hakkında geliştirilen şeylerden ayıran başka bir kavrayış. Bu türetmelerin bir engel olduğunu ve gerçekten dinî olanın onlardan kurtarıldığında özgürlüğe kavuşacağına, ilk kez o zaman deneyimin dinî yönünün kendi hesabına özgürce gelişebileceğini göstermeye çalışacağım.

Diğer iki farklı kamptan da saldırıya maruz kalan bu görüş, bugün inançlı olanlar üzerinde en büyük etkiye sahip olanlar da dâhil geleneksel dinlere aykırıdır. Beyan edilen bu görüş, onlara, geleneksel dinlerin ve kurumların kurulduğu temeli ortadan kaldırarak dinî unsurun can damarını kesmek gibi görünecektir. Diğer taraftan, almış olduğum konum ürkek, ortada bir konum gibi görünüyor, üzerinde hiç de düşünmeye değmeyecek bir uzlaşma ve taviz gibi görünüyor. Bu, sırf yumuşak huyluluktan gelen bir görüş, çocukluktaki telkiden kaynaklanan duygusal bir mahmurluk, hatta reddetme ve yalakalıktan kaçınma arzusunun bir tezahürü olarak kabul edilir.

Bu ilk bölümde geliştireceğim kadarıyla ana görüşüm, din ile, *bir* din ile dinî olan arasında farklılık, yani bir asal isimle gösterilebilecek bir şey ile bir sıfatla belirlenen deneyimin niteliği arasında farklılık olmasıdır. Dinin genel kabul görmüş, asli anlamıyla bir tanımını bulmak kolay değildir. Ancak Oxford sözlüğünde bulduğum ifade şu şekildedir: “İnsanın, kendi kaderini kontrol ediyor olarak; itaat, saygı görme ve ibadet edilme hakkına sahip olarak görünmeyen yüce bir gücü tanınması.”

Bu özel tanım, görünmeyen yüce gücün doğaüstü karakterinin onaylanmasında zikredilebilecek diğer tanımlara göre daha az açıktır. Bununla birlikte, kaynağını doğaüstüne duyulan inançla bağlantılı fikirlerden alan imalarla fazlasıyla doludur, bu da tarihî dinlerin belirleyici özelliğidir. İl-

kel denilenler de dâhil olmak üzere dinler tarihine aşına olan birinin, bu tanımını bilinen çeşitli olgularla karşılaştırdığını ve bu karşılaştırma aracılığıyla tanımın tam olarak ne anlama geldiğini belirlemeye başladığını varsayalım. Sanırım, tanımın terimlerini çok düşük bir ortak paydaya indirgeyen ve böylece geriye çok az anlam bırakan üç olgu karşısında şaşırıp kalacaktır.

Bu kişi, zikredilen ‘görünmeyen güçler’in birbirine uymayan çok sayıda tarzla kavranmış olduğuna dikkat edecektir. Farklılıklar ortadan kaldırdığında görünmeyen ve güçlü bir şeye kuru bir atfın ötesinde hiçbir şey kalmaz. Bu şu şekillerde tasavvur edilir: Melanezyalıların müphem ve tanımlanmamış Mana’sı; ilkel Şintoizmin Kami’si; Afrikalıların fetiş; bazı insani özelliklere sahip olan, doğal yerleri ve canlı doğa güçlerini istila eden ruhlar; Budizmin nihai ve zatî-olmayan ilkesi; Yunan düşüncesinin hareket etmeyen hareket ettiricisi; Yunan ve Roma tapınaklarındaki Tanrılar ve yarı-tanrı kahramanlar; her şeye gücü yeten ve kendisine karşılık gelen kötülüğün gücüyle sınırlanmış, kişisel ve sevgi dolu Hristiyanlık Tanrısı; Müslümanlığın ihtiyari İradesi; deizmin yüce yasakoyucusu ve yargıcı. Bunlar, görülemez gücün tasavvur edildiği göze çarpan farklı tarzlardan sadece birkaçıdır.

İtaat ve saygının ifade edilme biçimlerinde daha büyük bir benzerlik yoktur. Dehşet verici bir güce, sevgiye ve bilgelige sahip bir Varlığa olduğu kadar, hayvanlara, hayaletlere, atalara tapınma, fallik tapınma vardır. Peruluların ve Azteklerin insan kurbanlarıyla; bazı Doğu dinlerinin cinsel âlemleriyle; şeytan çıkarmalar ve abdest almalarla; İbrani peygamberin mütevazı ve tövbekâr şuurunun sunusuyla, Yunan ve Roma kiliselerinin ayrıntılı ritüelleriyle saygı gösterilmiştir. Kurban bile tek tip olmamaktadır; Protestan mezheplerinde ve Müslümanlıkta oldukça yüceltilir. Var olduğu yerde her türlü biçimi almış ve çok çeşitli güçlere ve ruhlara yöneltilmiştir. Kefaret ve yatıştırma için ve özel